

Opinia pracy doktorskiej mgra Krzysztofa Kasperka nt. „**Propedeutyka samorządności dzieci w edukacji wczesnoszkolnej w szkole społecznej**”, napisanej pod opieką naukową dr hab. Tomasza Huka, prof. UŚ na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach

To świetny temat, rzadko eksplorowany, aktualny i ambitny. Pojęcie „propedeutyka samorządności dzieci” odnosi się do procesu wprowadzania dzieci w świat samorządności, czyli stopniowego uczenia ich współdecydowania, odpowiedzialności, współpracy i uczestnictwa w życiu społecznym, np. w klasie, przedszkolu, czy grupie rówieśniczej. Samorządności dzieci uczą się m.in. poprzez zabawę, jako podstawową metodę nauczania i wychowania, współpracę i realne doświadczenia w codziennym życiu szkolnym lub przedszkolnym.

Wybrana przez doktoranta problematyka jest bardzo obszerna, ogólna i zawiera wiele różnych aspektów. To powoduje, że można opracować wiele projektów badań empirycznych w ramach wybranej problematyki, poczynawszy od małych badań pilotażowych aż po projekty longitudinalne i mieszane. Czyli można zaprojektować badania eksperymentalne a ogólnie mówiąc badania interwencyjne z grupami dobranymi losowo (randomizowane) lub dobrane w sposób naturalny, badania mieszane ilościowo-jakościowe, dające badaczowi możliwość uzyskania wyników krótkoterminowych, ale pozwalających na poznanie interesujących mechanizmów, badania symulacyjne podejmowania decyzji grupowych i uzyskiwania kompromisu, można także zaprojektować badania przekrojowe z wykorzystaniem skali i analizy czynnikowej, interesująca może się okazać etnografia klasy, czy partycypacyjne badania interwencyjne lub wykorzystanie międzykulturowego badania porównawczego, w których uwidaczniają się różnice w podejściu do samorządności i wiele innych możliwych strategii badawczych. A zatem ciekawość poznawcza recenzenta dotyczyć będzie wyboru planu badawczego oraz jego realizacji przez doktoranta.

Recenzja pracy składać się będzie z kilku części, w których w sposób krytyczny zostaną przeanalizowane kolejno: podstawa teoretyczna zaprojektowanych i zrealizowanych badań empirycznych, a w tym znajomość najnowszej literatury polskojęzycznej i światowej z zakresu

przedmiotu badań, projekt badawczy, realizacja badań wraz z analizą ilościowo-jakościową wyników badań i ich interpretacja a wreszcie wysnute wnioski i sformułowane konkluzje.

## 1. Konstrukcja pracy

Rozprawa doktorska, będąca przedmiotem oceny, składa się z trzech części, opatrzonych wstępem, wnioskami i zakończeniem oraz bibliografią a także indeksem tabel, wykazem rysunków, wykazem materiałów wizualnych oraz aneksem – w sumie liczy ponad 400 stron.

W części pierwszej, dotyczącej teoretycznych podstaw samorządności uczniowskiej w edukacji wczesnoszkolnej doktorant dokonał analizy najważniejszych pojęć wykorzystywanych w dysertacji, zamieścił przegląd koncepcji samorządności, scharakteryzował sylwetkę psychospołeczną i moralną dziecka w wieku wczesnoszkolnym, rozwój poznawczy i komunikacyjny oraz podejmowane przez niego formy aktywności i relacji. W sposób interesujący omówił rolę szkoły i nauczyciela w kształtowaniu samorządności. Przedstawił także prawne aspekty samorządności uczniowskiej w kontekście Konwencji o prawach dziecka i prawa oświatowego.

W części drugiej, zawierającej koncepcję metodologiczną podjętych badań empirycznych, przedstawił swoją strategię badawczą, skupił się na etycznych aspektach prowadzenia badań z udziałem dzieci oraz scharakteryzował metody analizy i interpretacji uzyskanych danych.

Część trzecia zawiera analizę i interpretację zebranego materiału badawczego i opisuje doświadczenia uczniów związane z samorządnością, charakteryzuje rolę nauczyciela w rozwijaniu samorządności, rolę grupy rówieśniczej w doświadczeniach samorządności a także rolę szkoły w tym procesie. Część ta kończy się propozycjami zastosowań uzyskanych wyników.

Bibliografia użyta w redakcji dysertacji liczy około 240 źródeł, głównie polskojęzycznych. Są także prace anglojęzyczne oraz prace tłumaczone z języka angielskiego. Bibliografia została dobrana do pracy zgodnie z intencjami autora - zawiera głównie pozycje zwarte oraz artykuły. W bibliografii można znaleźć zarówno pozycje klasyczne, jak i najnowsze publikacje (z okresu ostatnich pięciu lat) opracowane przez pedagogów, psychologów, a także socjologów oraz metodologów. Większość z cytowanych publikacji ma charakter pierwotny, jakkolwiek np. cytowany na s. 27 L. Kohlberg nie widnieje w spisie literatury, ale jego prace są omawiane przez Lucynę Smółkę (2013), czyli znajdują się w źródle wtórnym. Doktorant skorzystał ze swego prawa do własnego spojrzenia na analizowany problem badawczy oraz

prawa do opracowania spójnej i oryginalnej koncepcji w oparciu o własny wybór literatury przedmiotu. Chciałbym jednak zaznaczyć, że doktorant nie przedstawił pełnych przypisów, ponieważ nie podawał miejsca wydania publikacji. Niestety zdarzały się także takie cytowania, które nie zawierały ani miasta ani nazwy wydawnictwa. Przykładami są następujące cytowania: Klus-Stańska, D. (2015). (Anty)edukacja wczesnoszkolna szkolna (s. 378); Magda, M. (2002). Poszanowanie prywatności przez uczniów kl. I-III (s. 380); Szkudlarek, T., Melosik, Z. (1998). Kultura, tożsamość i edukacja. Migotanie znaczeń, (s. 389) a także praca, która nie zawiera nawet nazwiska autora: Dziennik badacza (2023) – s. 375.

Konstrukcja pracy jest prawidłowa, a zawartość merytoryczna treści pracy oraz procedura metodologiczna nie budzą zastrzeżeń. Część teoretyczna rozprawy pozostaje we właściwej proporcji do części empirycznej. Całość pracy cechuje przejrzystość, spójność logiczna i komunikatywność językowa. Na wyróżnienie zasługuje aktualna tematyka badań, prawidłowy projekt badawczy oraz jego udana realizacja

## 2. Ocena podstaw teoretycznych zaprojektowanych badań

Teoretyczna część pracy powinna posiadać szczególną wartość źródłową, starannie opracowaną, uporządkowaną i przemyślaną.

Teoretyczne podstawy swych badań doktorant rozpoczął od charakterystyki wybranych koncepcji i ewolucji samorządności, samorządu i samorządności uczniowskiej w myśli pedagogicznej, trafnie cytując stosowne źródła. Poprzez potraktowanie samorządu uczniowskiego jako organu szkoły, doktorant przeszedł do konceptualizacji modelu propedeutyki samorządności uczniów edukacji wczesnoszkolnej. Wyróżnił w nim cztery obszary: rolę grupy rówieśniczej, rolę nauczyciela, rolę szkoły i politykę oświatową, trafnie opisując proces stopniowego wprowadzania dzieci w wieku 6-9 lat w realne sytuacje społeczno-wychowawcze i organizacyjne, dotyczące współdecydowania, współodpowiedzialności i partycypacji w życiu klasy, przygotowujące ich do roli świadomych i zaangażowanych obywateli.

Dobrze zredagowany został podrozdział zawierający charakterystykę sylwetki dziecka w wieku wczesnoszkolnym, oparty m.in. na źródłowych pracach Jeana Piageta i Lwa Wygotskiego. Interesująco został przedstawiony proces socjalizacji w edukacji wczesnoszkolnej a także rozwój poznawczy i komunikacyjny dzieci będących w tym wieku, głównie w ujęciu teorii Basila Bernsteina (2003) a także językoznawcy Kazimierza Ożoga (2010). Przedstawił wybrane zmiany form aktywności i relacji ucznia wczesnoszkolnego, w

kontekście tendencji dzieci do funkcjonowania w grupach jednorodnych pod względem płci, zgodnie ze zjawiskiem „homofili płciowej”, mającej negatywny wpływ na socjalizację, wzmacnianie stereotypów płciowych a także kontekst społeczny oraz kulturowy.

Ważnym pod względem merytorycznym jest podrozdział opisujący rolę szkoły w kształtowaniu samorządności wśród uczniów wczesnoszkolnych, funkcjonujących w okresie poznawania fundamentalnych norm społecznych, budowania relacji rówieśniczych, początku kształtowania kariery edukacyjnej i budowania przyszłej pozycji społecznej. Do innych ważnych aspektów roli szkoły doktorant słusznie zalicza kulturę szkoły, jako organizacji, kulturę oporu w szkole oraz ukryty program szkoły. Rozdział ten został uzupełniony o zagadnienie instytucjonalnej roli szkoły w rozwijaniu samorządności uczniów oraz o roli szkół społecznych w konserwatywnym (a zatem niedemokratycznym) systemie edukacji w Polsce i poziomie ich autonomii oraz samorządności. W tym systemie następujące podmioty: rodzice, uczniowie i nauczyciele niewiele mają do powiedzenia na temat funkcjonowania szkoły, realizowanego procesu dydaktycznego, w którym dominuje skostniały układ klasowo-lekcyjny.

Kolejny podrozdział charakteryzuje rolę nauczyciela w kształtowaniu samorządności. W sposób umiejętny doktorant opisuje niezbędne kompetencje nauczyciela, style jego działań, odpowiedzialność wobec podmiotu edukacji, czyli uczniów, rolę w rozwijaniu jego wiedzy społecznej oraz umiejętności współpracy, kooperacji i współdecydowania. Pedagogowie są świadomi doniosłej roli nauczyciela w kształtowaniu m.in. samorządności w szkole, funkcjonującej w ułomnym systemie edukacji polskiej, który nie doświadczył jeszcze realnej demokracji.

Ostatnie dwa podrozdziały poświęcone są prawnym aspektom samorządności uczniowskiej oraz wychowaniu do i w samorządności w kontekście prawa oświatowego.

Uznaję, że część teoretyczna rozprawy doktorskiej została przygotowana prawidłowo, w oparciu o dobrze dobraną literaturę specjalistyczną oraz własne doświadczenia zawodowe doktoranta, stając się rzetelną podstawą do sformułowania koncepcji metodologicznej badań własnych.

### 3. Analiza koncepcji metodologicznej badań własnych

Poziom naukowy rozprawy w zasadniczym stopniu zależy od przyjętej przez autora koncepcji metodologicznej badań własnych. Jednak analizowany rozdział nie powinien się nazywać: Metodologia badań własnych, ponieważ doktorant nie analizuje pod względem naukowym swej koncepcji, lecz konstruuje w sposób praktyczny oryginalny projekt badawczy. Struktura tego rozdziału jest prawidłowa i w sposób przejrzysty przedstawia nam podjętą

strategię badań. Przedmiotem swych badań doktorant uczynił proces kształtowania samorządności uczniów oraz ich doświadczenia w tym zakresie. Sformułował także trzy grupy celów: poznawcze, wyjaśniające i opisowe. Główny problem badawczy brzmi: Jak dzieci w wieku wczesnoszkolnym doświadczają i rozumieją proces kształtowania się samorządności w środowisku szkolnym, który został doprecyzowany w 17 szczegółowych pytaniach badawczych. Podrozdział 2.4. zatytułowany „Paradygmat podmiotowo-partycypacyjny badań” mógł być umiejscowiony wcześniej, tuż po uzasadnieniu podjęcia badań. Natomiast podrozdział 2.5 „Wybór strategii badawczej” jest we właściwym miejscu, ponieważ uzasadnia wybór „badań w działaniu” (*action reasearch*, które od kilkunastu lat nazywane są przez Anglosasów „*participatory action research*”, tłumaczone jako „uczestniczące badania interwencyjne”), który jest naturalną konsekwencją głównego problemu badawczego. Doktorant słusznie sięga w tym miejscu do publikacji Heleny Radlińskiej, ale nade wszystko do prac najwybitniejszej nie tylko w tym obszarze Pani Profesor Marii Czerepaniak-Walczak, posiłkując się pracą zbiorową Anny Góral i współautorów z 2019 r., zatytułowaną „Badania w działaniu – książka dla kształcących się w naukach społecznych”, UJ (w mojej opinii dobre jest także ujęcie według cytowanego Normana K. Denzina i Yvonne S. Lincoln czy Johna W. Creswella). W zależności od użytej strategii badawczej badacz ma prawo wykorzystania różnych metod i technik badawczych, w zależności od występujących w rzeczywistości badawczej zróżnicowanych czynników. W związku z tym doktorant wykorzystał triangulację metod i technik badawczych (m.in. obserwacje bezpośrednie prowadzone w klasie, fotografie, filmy, testy socjometryczne, wywiady częściowo ustrukturyzowane z nauczycielami) oraz prób badawczych (uczniowie, tutorzy, eksperci oraz nauczyciele) a także teorii. Procedura badawcza została przeprowadzona ze szczególną starannością w celu wykluczenia czynników zaburzających naturalny przebieg badań np. w postaci ewentualnych sugestii lub innych form oddziaływań ze strony uczestników badań. Bardzo ważnym i niezbędnym aspektem projektu badawczego było uwzględnienie zagadnień etycznych badań dzieci, począwszy od akceptacji komisji etyki ds. badań naukowych Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, poprzez dbałość o podmiotowość dzieci uczestniczących w badaniu oraz poszanowanie ich prawa do wyrażania opinii i współdecydowania o procesie badawczym. Doktorant uzyskał zgodę rodziców i opiekunów prawnych na udział dzieci w badaniach, z którymi był w ciągłym kontakcie, zgodę samych dzieci oraz zapewnił nadzór nad badaniami ekspertów (udział promotora) oraz tutorów, dokonujących analizy kolejnych raportów z badań pod kątem dobrostanu dzieci, ich zachowań oraz dbałości o dostosowanie narzędzi badawczych do indywidualnych potrzeb uczniów. Zadbał także o wsparcie psychologa, ponieważ w klasie szkolnej, będącej terenem badań,

znajdowali się także uczniowie o specjalnych potrzebach edukacyjnych. Analiza aktywności dzieci w partycypacyjnych badaniach interwencyjnych prowadzona była z punktu widzenia samych dzieci, bez uwzględnienia narracji dorosłych i ich interesów, co zapewniało głębsze zrozumienie i respektowanie podmiotowości dzieci oraz osiągnięcie przez nich samych korzyści z badań, w których uczestniczyły. Szczególna staranność zaprojektowania i przeprowadzenia badań empirycznych przez doktoranta a także dbałość o dobrostan dzieci w trakcie ich trwania to są zdecydowane wartości ocenianej pracy. Wszystkie użyte techniki badawcze zostały wyczerpująco opisane i uzasadnione a także wyjaśnione zostały szczegóły oraz kontekst ich użycia. Interesującym novum było użycie dokumentacji fotograficznej oraz filmu. Fotografie (wykonywane także przez dzieci) obejmowały następujące działania: naukę współpracy w małych grupach, samodzielność i odpowiedzialność uczniów, interakcje nauczyciel-uczeń, działania dzieci w przestrzeni klasy i szkoły, jako środowiska samorządności a także dokonano dokumentacji wdrażanych rozwiązań dydaktycznych. Uzupełnieniem był wywiad z uczniami przeprowadzony na podstawie zrobionych zdjęć, prezentowanych w technice kolażu fotograficznego. Filmy rejestrowały narady doktoranta z rodzicami, zachowania werbalne i niewerbalne uczniów, ich zachowania oporowe a także zachowania doktoranta jako badacza i sposoby jego komunikacji z uczniami.

W podsumowaniu stwierdzam, że projekt badawczy i jego realizacja stanowią istotną wartość dysertacji.

#### 4. Ocena wartości poznawczych części empirycznej pracy

Analizę wyników badań przedstawiono w części trzeciej rozprawy. Badania trwały długo: od października 2022 r. do czerwca 2024 r. Do badań dobrano próbę 19 uczniów (12 dziewcząt i 7 chłopców) w tzw. sposób dogodny dla badacza (*convenience sampling*), która była związana z jego miejscem pracy w Społecznej Szkole Podstawowej „Nasza Dobra Szkoła” w Katowicach a trzy cykle badań obejmowały okres trwania II i III klasy. Doktorant szczegółowo scharakteryzował wszystkie wymienione cykle i ich etapy.

W sumie badacz zebrał 57 wywiadów częściowo ustrukturyzowanych, przeprowadzonych z uczniami, a procesu transkrypcji dokonał przy pomocy komputerowego programu rozpoznawania mowy. Pliki poddane procesowi kodowania analizował przy pomocy programu do analizy danych jakościowych MAXQDA.

Dokonał także systematycznej analizy wyników ciągłej obserwacji swobodnej zachowań uczniów, zapisanych w dzienniku badacza, w której identyfikował główne kategorie zachowań, następnie grupował je według cech, poszukując wzorców i zależności.

Wyniki badań socjometrycznych techniką Moreno, przeprowadzonych trzykrotnie w każdym cyklu, przedstawił w tabelach oraz na socjogramach. W analizie ilościowej wyróżnił wskaźniki indywidualne dla każdego ucznia oraz grupowe dla klasy.

Dane wizualne zawierały 33 filmy wykonane smartfonem i około 60 fotografii, w których wyróżnił kluczowe tematy i wzorce; zostały one poddane transkrypcji i kodowaniu a następnie poddane integracji z innymi wynikami badań empirycznych i zinterpretowane, zgodnie z metodologią badań wizualnych.

Badania jakościowe mają przebieg nieliniowy, stąd też zintegrowana analiza wyników badań i ich interpretacja musiała uwzględniać ten wielowymiarowy wizerunek eksplorowanej przez doktoranta rzeczywistości. Analizę i interpretację wyników badań przedstawił on w kilku podrozdziałach nawiązujących ściśle do sformułowanych wcześniej problemów badawczych. Analizę rozpoczyna podrozdział „Doświadczenia uczniów związane z samorządnością a w nim pomieścił: kategorie doświadczeń dzieci, strategie wspierania samorządności, bariery w rozwijaniu samorządności, formy oporu w działaniach samorządowych, komunikacja w doświadczeniach samorządowych, samorządność w procesie dydaktycznym, dynamika zmian między cyklami badawczymi, zakończone wnioskami i implikacjami ze szczegółowej, wnikliwej analizy jakościowej.

Kolejnym analizowanym wątkiem była rola nauczyciela w rozwijaniu samorządności, w której doktorant zawarł zagadnienia dotyczące koncepcji roli nauczyciela, kategorie jego działań, czynniki wspierające i hamujące działania nauczyciela, dynamikę zmian między cyklami badawczymi, zakończone wnioskami i implikacjami do praktyki pedagogicznej.

Ważnym, dobrze przedyskutowanym wątkiem była charakterystyka roli grupy rówieśniczej w doświadczeniach samorządności, zawierająca analizę postaw i interakcji społecznych uczniów w procesie rozwoju samorządności, struktura społeczna klasy i jej rola w samorządności, w której dużo ważnych informacji wniosły socjogramy i związana z nimi analiza ilościowo-jakościowa, procesy komunikacyjne w badanej grupie, a także dynamika zmian między cyklami badawczymi oraz wnioski końcowe tego podrozdziału.

Dobrze zredagowanym jest także podrozdział dotyczący roli szkoły w kształtowaniu samorządności, który potwierdza wysokie kompetencje pedagogiczne doktoranta i znajomość opisywanej problematyki oraz umiejętność prowadzenia pogłębionej analizy jakościowej. Dokonał w nim analizy relacji między ukrytym programem szkoły a samorządnością

uczniowską a także charakterystyki kultury szkoły, w której prowadzono badania empiryczne, sprzyjającej procesowi rozwoju samorządności uczniowskiej. Narracja doktoranta wzbogacona została o kolaż fotograficzny analizowanych zagadnień, demonstrujący aktywność uczniów w trakcie realizacji zadań grupowych, interakcje między nimi oraz poruszanie się w przestrzeni klasy i szkoły.

Przedstawione partycypacyjne badania interwencyjne pozwoliły doktorantowi na obserwację istotnych transformacji w badanym środowisku edukacyjnym pomiędzy poszczególnymi etapami projektu. Scharakteryzował on dynamiczne procesy zmian, które koncentrowały się wokół fizycznej aranżacji przestrzeni, wyposażenia klasy oraz relacji z szerszym środowiskiem szkolnym.

W podsumowaniu opinii tego rozdziału można stwierdzić, że doktorant umiejętnie wykorzystał w swych badaniach triangulację: metod, technik i narzędzi badawczych, prób badanych oraz teorii, co pozwoliło mu na wzajemną weryfikację danych uzyskanych z różnych źródeł a przez to na otrzymanie wierniejszego i bardziej szczegółowego wizerunku eksplorowanej rzeczywistości.

## 5. Podsumowanie

W trakcie prowadzenia szczegółowej i obszernej analizy idiograficzno-nomotetycznej autor odpowiedział wyczerpująco na sformułowane wcześniej pytania badawcze oraz skonstruował ważne poznawczo wnioski zarówno o charakterze teoretycznym jak i praktycznym, które mają istotne znaczenie dla projektowania środowiska edukacyjnego wspierającego rozwój kompetencji obywatelskich uczniów.

Zademonstrował tym samym rozległość i aktualność swych zainteresowań i eksploracji badawczych, przedstawił swój warsztat badawczy i wskazał możliwości jego udoskonalenia i rozwoju, potwierdził także umiejętność konstruowania złożonej analizy i syntezy wyników badań empirycznych w naukach społecznych.

Uważam, że towarzysząca analizie zebranych danych prawidłowo skonstruowana debata pedagogiczna wskazuje na dobrą znajomość problematyki badań przez doktoranta, a także na umiejętność prezentacji i przetwarzania danych oraz wnioskowania w samodzielnie prowadzonych przez siebie badaniach naukowych.

Szczególne znaczenia metodologiczne mają przedstawione przez doktoranta ograniczenia, tkwiące w przeprowadzonych badaniach (s. 368). Ich wskazanie i



charakterystyka świadczy o dojrzałości badawczej autora i umiejętności dostrzegania słabych stron zrealizowanych przez siebie badań.

Podsumowując moje opinie na temat dysertacji pragnę stwierdzić, że oceniana rozprawa doktorska stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, a podjęty przez doktoranta, trudny i ważny pod względem poznawczym, społecznym, kulturowym, edukacyjnym i pedagogicznym problem naukowy propedeutyki samorządności wśród uczniów wczesnoszkolnych, rzadko do tej pory eksplorowany, wymagał gruntownego przygotowania teoretycznego oraz prowadzenia długich, żmudnych i bardzo trudnych badań wśród dzieci, we współpracy z rodzicami i ekspertami, wymagających spełnienia ostrych wymogów etycznych. Autor poradził sobie dobrze z wszystkimi trudnościami, a konstruując szczegółową analizę idiograficzno-nomotetyczną w zakresie pedagogiki oraz przedstawiając wartościowe pod względem naukowym i praktycznym konkluzje dał dowód, iż posiada wysokie kompetencje w zakresie nauk o wychowaniu oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Z powyższych powodów wnioskuję o **wyróżnienie dysertacji**.

#### 6. Wniosek końcowy

Przedstawiona do oceny praca doktorska Pana mgr Krzysztofa Kasperka spełnia warunki określone ustawie z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. 2021 po. 478 z późn. zm.).

Opowiadam się za przyjęciem wyróżnionej przeze mnie dysertacji i w związku z tym proszę uprzejmie Radę Naukową Instytutu Pedagogiki Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach o dopuszczenie doktoranta do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Stanisław Jurczyk